

12. Коваленко В. Борисоглібський Мученицький монастир у Чернігові / В. Коваленко // Історія релігій в Україні. Тези доповідей міжнародного V круглого столу. – Львів, 1995. – Ч. 2. – С. 217–218.
13. Коваленко В.П. Любецький з'їзд в історії Київської Русі / В.П. Коваленко. // Любецький з'їзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – С. 24–34.
14. Коваленко В.П. «Дабы не забыть было то, еже ми показа Богъ» / В.П. Коваленко // ДЬНЕСЛОВО. Збірка праць на пошану дійсного члена НАН України Петра Петровича Толочка з нагоди його 70-річчя. – К., 2008. – С. 158–166.
15. Коваленко В.П. Микола Святоша – перший князь-інок на Русі / В.П. Коваленко // Слов'яни і Русь: археологія та історія. Збірка праць на пошану дійсного члена НАН України Петра Петровича Толочка з нагоди його 75-річчя. – К.: Стародавній світ, 2013. – С.105–113.
16. Костомаров Н.И. Русская история в жизнеописаниях ее главнейших деятелей / Н.И. Костомаров. – Вып. I. – СПб, 1873. – 618 с.
17. Котляр М.Ф. До проблеми утворення Новгород-Сіверського князівства / М.Ф. Котляр // Український історичний журнал. – 1995. – № 6. – С. 55–60.
18. Кузьмин А.Г. Начальные этапы древнерусского летописания / А.Г. Кузьмин. – М., 1977. – 394 с.
19. Лаврентьевская летопись. // Полное собрание русских летописей. – Т. I. М., Л., 1962. – 496 с.
20. Лихачев Д.С. Литература эпохи «Слова о полку Игореве» / Д.С. Лихачев // Памятники литературы Древней Руси. XII в. – М., 1980. – С. 5–22.
21. Московский летописный свод XV в. // Полное собрание русских летописей. – Т. XXV. – М.: Издательство Академии наук СССР, 1949. – 464 с.
22. Пархоменко В. В какой мере было тенденциозно не сохранившееся древнее «Житие Антония Печерского?» / В. Пархоменко // Известия отделения русского языка и словесности Российской Академии наук. – СПб, 1914. – Т. XIX. – Кн. I.– С. 238–240.
23. Сказание о создании Печерской церкви // Памятники литературы Древней Руси. XII век. – М., 1980. – С. 439.
24. Слово о князьях / Подг. текста М.В. Рождественской; Перевод и комм. И.П. Еремина // Памятники литературы Древней Руси: XII век. – М., 1980. – С. 338–343.
25. Татищев В.Н. История Российская / В.Н. Татищев.– М., 1995. – Т. II. – 352 с.
26. Толочко П. П. Дворцовые интриги на Русі / П.П. Толочко. – К., 2001. – 208 с.
27. Толочко П.П. «Емче, влачаху поверзше ужи за ноги» / П.П. Толочко. // RUTENIKA. – 2010. – Т. IX. – С. 17–22.
28. Федотов Г. Святыя Древней Руси / Г. Федотов. – М., 1990. – 267 с.
29. Хорошев А.С. Политическая история русской канонизации (XI – XVI вв.) / А.С. Хорошев. – М.: Московский государственный университет, 1986. – 206 с.

І.В. Кондратьєв

З ІСТОРІЇ П'ЯТНИЦЬКОЇ ЦЕРКВИ ЛЮБЕЧА У XVI–XVIII СТ.

Стародавній Любеч по праву вважають одним із найдавніших центрів християнізації Київської Русі. З міста вочевидь походив Малк Любечанин – батько билинного Добрині й Малуші, ключниці княгині Ольги і однієї із дружин князя Святослава, матері Володимира. Із Любеча був родом й видатний церковний діяч, один з фундаторів Києво-Печерського монастиря Антоній Печерський [6, с.5].

Чи не найдавнішим любецьким храмом (разом із церквою Св. Євстафія) була церква Святої великомучениці Параскеви-П'ятниці – захисниці торгівлі, сільського господарства та сім'ї. Пам'ять про неї у православної церкви шанують 28 жовтня (за юліанським календарем).

Перша писемна згадка про П'ятницьку церкву припадає на початок XVI ст. 20 січня 1528 р. любецький державця О. Гаштольд затвердив за церквами Св. П'ятниці та Св. Євстафія Зміївський «остров» (село Змії неподалік Любеча). На той час священником цих церков був Агафід (Більдуха): «половину острова Змейского зо всеми (пожитками) поп(у) Агафиду, а тот поп церковь святого Евстафия маеть приставить». 5 квітня того ж таки року О. Гаштольд надав цій церкві й другу половину Зміївського «острова» [7, с.40–41; 9, с. 139–143; 14, арк. 215 зв.].

Наступним священником любецьких церков Святої П'ятниці та Святого Євстафія був Іван Тарасевич (з роду шляхтичів Тарасевичів). Відомо, що у 1547–1548 рр. він взяв «у от куп» два озера на Зміївському острові, що належали любецьким боярам Більдюжкам (Більдюгам) [7, с. 41; 14, арк. 215 зв.]. 18 січня 1548 р. Софія Гаштольд-Верейська підтвердила права священника Івана Тарасевича на володіння озерами Зміївським та Глибоким неподалік Любеча: «ижъ на церковь Божию Святой Пятници, Светого Евстафия, два озерци, Глубокое а Змеи, с потежми своими» [7, с.41; 9, с. 144].

У 1559 р. любецьким священником був Михайло Рев'яка (Рев'ячич). Під 1571 р. відомий Іван Рев'ячич – любецький протопіп та священник П'ятницької церкви, який разом з сином Юхимом (Євтихієм) скаржився на любецького шляхтича Василя Кривопишу. Останній немовби «самоправно» захопив землю Пенезеевщину біля с. Неданчичі [12, с. 96–97]. 1572 р. Юхим Іванович Рев'ячич придбав у любецького міщанина Григорія Уласовича «восполь из братьею моею (Уласовича) Филоном (т)а Иваном» частину орного ґрунту «неподалеку от замку, з места идучи до печи, у правой стороне дороги» [7, с.44–45; 9, с.145; 12, с. 216–217]. У 1576 р. батько Юхима, священник церков П'ятницької та Святого Євстафія у Любечі, Іван Михайлович Рев'ячич скаржився на селян с. Бельдюжки, що самоправно ловили рибу у церковних ставках Избинському та Зміївському. Любецький староста Павло Сапега (1559(?) – 1561–1580 рр.) надав йому охоронний лист на ці маєтності, також було проведено розмежування володінь церков та території сільської громади: «тогда поп пятницкий вышеменованный, повел рубежом границею, которая идет от Беловода дубовица долина и делит от земли бельдюзское лог змейский, и привел тоєю долиною аж до жерла, повышей Змеи озера церковного, которое жерло идет с озера Избинского. Тут же стали, и его милость пан (П.Сопига. – І.К.) питал селян бельдюзских: чи гаразд тоєю границею поп вел? И селяне бельдюзские вси поведали, иж гороздо вел...» [7, с. 39–42; 9, с. 139–140].

Вочевидь, десь на зламі XVI–XVII ст. до церков Святої Параскеви П'ятниці та Св. Євстафія був добудований престол архістратиґа Михаїла (саме цей престол вочевидь і став уніатським, два інших залишились православними).

1647 р. чернігівський воєвода та любецький та лоевський староста Мартин Калиновський затвердив за Флорином Борисовичем Рев'ячичем (Ревеченським), священником П'ятницької церкви Любеча, острови Присторонський, Зміївський та Грабовський [9, с. 110–111]. А селяни Пізнопалів мали як і раніше нести обов'язки перед церквою: «Также изъ села Познопаловъ, чтобы слъдуюмую дань, по древнему обыкновению, Священнику Любецкому отдавали, приказываемъ» [9, с.111].

14 червня 1651 р. литовський гетьман князь Ян Радзивил (у цей період Любеч був відбитий у козаків армією ВКЛ) офірував священнику Флорину Ревечинському охоронний лист «в лагере под Любечем» на ці маєтності. Підкреслювалось, що він «верным будучи, состоит при войске Его Королевской Милости в повиновении» [1, с.62; 9, с.111–112].

1666 р. любецький священник Григорій «П'ятницький» придбав якийсь ґрунт у Григорія Фая [13, арк.3]. 16 вересня 1672 р. його син, на той час також священник Яків (Яковъ) Григорович «знаючи себе быть престарьлимъ и недолузствомъ знятимъ и до духовнихъ дльь неспособнимъ», передав приход священнику Григорію Пронкевичу, та підтвердив його право розпоряджатись церковними маєтностями, у тому числі й

Пристороньським островом [9, с. 149–150]. Наприкінці XVII ст. Зміївський острів називався вже і як «церковний» [12, с. 218, 222]. 1691 та 1698 рр. любецький священик Григорій Прокопович отримав універсал гетьмана І.Мазепи на «грунта и добра его в Любетщизнь» [11, с. 222-223, 310].

1701 р. Максим Коробок, разом з «своим помежним ся бром» (співвласником) любецьким священиком Григорієм Прокоповичем, подали скаргу на зем'янина Мартина Зарецького, жителя с. Коробки. М.Зарецький беззаконно привласнив собі сад «на подгорою в Коробках». Після втручання суду, який допитав свідків – «людей посторонних... мещан любецких, людей старожитніх», серед яких був Лаврін Кукара, була встановлена межа між володіннями [8, с. 252–254]. Незабаром Іван Максимович Коробок подав скаргу вже на любецького священика Григорія, за те що той привласнив частину коробківського ґрунту: «Теди отец мой Максим пробувши жнива, до господи приехавши... отец Григорий Пятницкий молвил отцу моему Максиму: я тебе сябр, Максиме. А отец мой сказал: я того не знаю, покажи отче, купчую, чили в заставе, чили на вечность» [8, с. 255–256].

1704 р. священик П'ятницької церкви Любеча Артем Юхимович отримав по заповіту любецького міщанина Павла Полгади частину Мисівського ґрунту [4, арк.1–2 зв.]. За матеріалами ревізії Чернігівського полку 1732 р. «на врочищи Змеях», знаходився «футор попа пятницкого любецкого Горбина» [2, с. 36]. Відомо, що тоді при церкві Св. П'ятниці діяв шпиталь [2, с.34–35].

До 1744 р. Пелагея Іллінішна Зарецька (Зарицьковна) продала Омеляну Красковському Бакаївську (Бокіївську ?) частину «дедьковского» Зарецьковського ґрунту. Залишок землі вона відписує П'ятницькій церкві Любеча, де вона заповідає поховати себе після смерті [14, Арк. 269, 270, 274 зв.].

З 1767 р. дійшов опис П'ятницької церкви. Це був дерев'яний храм з трьома престолами: «Во имя Великомученицы Параскевии... Во имя Великомученника Евстафия... Во имя Архистратига Михаила, въ которой, за обветшалостію служения не бываетъ» [9, с.116–135].

У 1768 р. син любецького священика Григорія Єлисеєва Павло Красковський володів у с. Коробки двома «подсосудскими двориками». Підсусідками П. Красковського був Трохим Глушенко з братом Григорієм Тимоховичем Пузаном «з синами». Цей ґрунт був придбаний прадідом братів Павла та старшого Івана Красковських Григорієм Прокоповичем, священиком П'ятницької церкви Любеча. Незабаром уся маєтність перейшла до Павла: «наследие мне по отцу и матери моей славшие от брата моего старшего Ивана Красковского». До 5 лютого 1769 р. любецький канцелярист Павло продав ці маєтності з «огородами» та «хоронным строением» за 100 рублів своєму племіннику Гаврилу Красковському [3, арк.1–3 зв.].

На час проведення опису Чернігівського намісництва 1779–1781 рр. хутір Зміївський та с. Присторонь належали П'ятницькій церкві Любеча [5, арк. 545].

У 1784 р. дерев'яна П'ятницька церква згоріла. У 1817 р. головною церквою Любеча став побудований Г.Милорадовичем храм Преображення Господня [12, с.213–225]. Вже у 1855 р. найстаршою церквою Любеча вважався храм Св. Миколи. Церква була побудована неподалік місця, де стояла церква Св. П'ятниці: «**после сгоръвшей Пятницкой трехпрестольной церкви**, стоявшей недалеко отъ места, где ныне находится Николаевская церковь. Объ ней нтъ никакихъ преданій. Ея существованіе напоминають только три полуразобранныя каплички, построенныя на мьсть трехъ престоловъ. Поежней сгоръвшей церквъ принадлежалъ хуторъ Змьевскій, лежащій въ 4 верстахъ отъ Любеча, на берегу Днѣпра» [10, с. 399–401].

Список використаних джерел та літератури

1. Василенко Н.П. Генеральное следствие о маєтностях Черниговского полка (1729–1730) / Н.П. Василенко. – Чернигов: издание редакции «Земского сборника Черниговской губернии», 1908. – Вып. III. – 709 с.

2. Горобець С. Невідомий фрагмент ревізії Чернігівського полку 1732 р. / С. Горобець // Сіверянський літопис. – 2008. – № 4. – С. 12–40.
3. Інститут рукопису Національної бібліотеки України ім. В.І.Вернадського (далі – ІР НБУВ). – Ф. 1. – Спр. 58819. – Збірка В.Модзалевського. Выпись из книг земских крепостей Черниговского повета об уступке Павлом Красковским племяннику Гаврилу Красковскому на два подсосудских дворика в д. Коробках Любецкой сотни (копия, 5 февраля 1769 г.). – 4 Арк.
4. ІР НБУВ. – Ф. 1. – Спр. 59126. – Колекція А.Лазаревського. Духовное завещание любецкого жителя Павла Полгады (1704 г.). – 2 Арк.
5. ІР НБУВ. – Ф. II. – Спр.13697. – Опись Черниговского наместничества (1779-1781). Подготовлено Д. Пащенко. – 551 Арк.
6. Коваленко В.П., Коваленко О.Б. Передмова // Любецький з'їзд князів 1097 року в історичній долі Київської Русі: матеріали Міжнародної наукової конференції, присвяченої 900-літтю з'їзду князів Київської Русі у Любечі. – Чернігів: Сіверянська думка, 1997. – С. 5–8.
7. Лазаревский А. Н., Константинович Н. К. Обзорение Румянцевской описи Малороссии / А. Н. Лазаревский, Н. К. Константинович. – Чернигов: Изд. губ. стат. комитета, 1866. – 857 с.
8. Любецкий архив графа Милорадовича / под редакцией А.Лазаревского. – К.: Типография имп. университета Св. Владимира Н.Т. Корчак-Новицкого, 1898. – Вып.1. – 256 с.+V
9. Милорадович Г.А. Любеч Черниговской губернии Городницкого уезда. Родина преподобного Антония Печерского. Изд. Общества истории и древностей Российских при Московском университете. – М.: Университетская типография («Катков и К⁰»), 1871. – 52 с.
10. Милорадович Г.А. Местечко Любеч // Черниговские губернские ведомости. – 1855. – №50. – Часть неофициальная. – С. 399–401.
11. Універсали Івана Мазепи (1687–1709) – Київ, Львів: Наукове товариство ім. Т. Шевченка, 2002.
12. Филарет. Историко-статистическое описание Черниговской епархии. – Кн.6. – Чернигов: Земская типография, 1874. – 546 с.
13. Центральний державний історичний архів України у м. Києві (далі – ЦДАК України). – Ф. 54. – Оп. 3. – Спр. 9137. – Реєстр існуючих в канцелярії грамот (1775 г.). – 4 Арк.
14. ЦДАК України. – Ф. 57. – Оп. 1. – Спр. 6. – Генеральний опис Лівобережної України (1765–1769 рр.). – 1898 Арк.

С.А. Лемяко

ЧЕРНІГІВСЬКІ ХРАМИ ПІД ЧАС ВІЙНИ (за німецькими світлинами)

Історія Чернігова часів війни ще досі не досліджена, хоч і становить великий інтерес. Існуюча досі розрізнена інформація дає достатньо можливостей для відповідних узагальнень і хотілось би, щоб нарешті до неї дійшли руки у когось з молодих чернігівських істориків і краєзнавців. Представлена публікація покликана дати додаткову інформацію про стан чернігівських церков у 1941–1943 рр. Вона базується на новому ілюстративному матеріалі – німецьких фотографіях часів окупації.

Кілька слів про це джерело. Фотографії є специфічним і важливим видом історичних джерел. Якщо звернутись до історії Чернігова, то, на жаль, до початку 1950-х років, не можна говорити що воно є масовим. Швидкий розвиток мистецтва фотографії наприкінці XIX – на початку XX ст. не дав місту достатньо повноцінного відеоряду. Чернігівські